

**Р.М. Шелудько, Л.В. Шелудько, кандидати екон. наук, доценти
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва**

АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОСНОВА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Основою забезпечення продовольчої безпеки є підвищення рівня життя населення і пов'язаного з ним зростання споживчого попиту на продовольчі товари, основну частину яких виробляє АПК. Агропромисловий комплекс країни являє собою складну багаторівневу ієрархічну систему, розвиток якої визначається насамперед тенденціями і параметрами функціонування економіки країни в цілому. В АПК зосереджена майже п'ята частина всіх виробничих фондів країни, зайнято понад 20 % загального числа працюючих у сфері матеріального виробництва. З аграрної сферою пов'язано більше третини галузей народного господарства країни. За оцінкою експертів, одне робоче місце на селі може забезпечити зайнятість 5-6 чоловік в інших сферах економіки. За розрахунками науковців, зростання виробництва сільськогосподарської продукції на 1 % забезпечує зростання всієї економіки на 2,3 %.

АПК включає в себе три великих і відносно самостійних блоки: виробництво засобів виробництва для всього агропромислового комплексу; безпосередньо сільське господарство, тобто виробництво сільськогосподарської продукції (рослинництво і тваринництво); переробку сільськогосподарської продукції, зберігання і збут кінцевої продукції АПК. Досвід економічно розвинених країн, де успішно вирішена продовольча проблема, переконливо свідчить про те, що однією з головних умов динамічного і ефективного розвитку агропромислового комплексу є забезпечення пропорційності та збалансованості всіх його складових, інтеграційні зв'язки між зазначеними трьома сферами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість проблем продовольчої безпеки як пріоритету агропродовольчої політики вказують численні теоретичні дослідження і узагальнення вітчизняних вчених, зокрема праці О.І. Гойчук, Б.М. Данилишина, Л.В. Дейнеко, О.О. Зеленської, С.М. Кваши, І.І. Лукінова, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, А.М. Чечіль, О.В. Шебаніна, В.В. Щековича, О.С. Юрчишина та ін. Проте дослідження цієї проблеми не повністю відповідає поточним потребам економічного регулювання забезпечення продовольчої безпеки.

Формулювання цілей статті. Метою роботи є наукові рекомендації

щодо переходу на інноваційний шлях розвитку і підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного АПК з метою забезпечення належного рівня продовольчої безпеки країни в цілому та регіонів.

Виклад основного матеріалу досліджень. В роки ринкових реформ в аграрному секторі були здійснені ряд об'єктивно необхідних економічних та організаційних перетворень, результати яких належить реалізувати в цілях стабілізації і подальшого розвитку АПК: відбувся перехід до багатокладної економіки в аграрному секторі у формі приватизації сільськогосподарських, переробних і агросервісних підприємств, зменшилася зацікавленості сільських товаровиробників, переробних підприємств і організацій торгівлі у розвитку інтеграції та кооперації. У регіонах створюються об'єднання акціонерної, кооперативної та інших форм господарювання - агрофірми, агрокомбінати з економічними відносинами холдингового типу. У сформованому селянському (фермерському) секторі виділилася найбільш активна частина, яка ефективно працює і може служити прикладом для інших підприємств і господарств. Збільшення розмірів особистих підсобних господарств населення в результаті земельної реформи підвищило його самозабезпечення продовольством, що стало фактором соціальної стабільності країни.

Зберігається негативний вплив підприємств АПК на навколишнє середовище, залишається актуальним вирішення проблеми деградації земель. Ще не подолана тенденція зменшення площ найбільш цінних сільськогосподарських угідь, серйозну небезпеку представляють ерозійні процеси. Вельми великі збитки від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

Аналізую ситуацію, що склалася, доводиться констатувати, що в період ринкових реформ сільське господарство не отримало реальних стимулів для свого розвитку. У результаті в 2012 р. порівняно з 2001 р. валова додана вартість сільського господарства зросла до 111748 млн грн. , але в структурі доданих вартостей економічної діяльності питома вага сільського господарства скоротилась з 16,3% у 2001 р. до 9,2% у 2012 р. За період з 1990 по 2012 рр.. знизилася виробництво зерна, цукрових буряків, м'яса і молока, зросло виробництво соняшнику, картоплі, овочів (табл. 1). За останні двадцять два роки виробництво зерна в Україні скоротилось на 9,4 %, цукрових буряків - на 58,3 %, м'яса, молока і вовни, відповідно, на 49,3 %, 53,6 і 87,5 %. Однак порівняно з 2011 р. тенденція виробництва основних видів сільськогосподарської продукції значно покращилася. Рівень виробництва, досягнутий в 2012 р. перевищив показники 2011 р. за

такими видами продукції як овочі, плоди та ягоди, м'ясо, молоко, яйця. Лише виробництво зерна впало на 18,6 %.

Україна, будучи однією з найбільших країн з виробництва зерна, займає за його валовому збору шосте місце в світі після Китаю, США та Російської Федерації. У відносно врожайних 2009, 2011 і 2012 рр. у розрахунку на душу населення виробляється близько 1000 кг зерна, що істотно нижче, ніж в основних країнах - експортерах зерна - Канаді та США.

1. Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в Україні, млн т

	Р о к и							2012 р. у % до	
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	1990 р.	2011 р.
Зернові та зернобобові культури	51009,0	33929,8	24459,0	38015,5	39270,9	56746,8	46216,2	90,6	81,4
Цукрові буряки (фабричні)	44264,5	29650,4	13198,8	15467,8	13749,2	18740,5	18438,9	41,7	98,4
Соняшник	2570,8	2859,9	3457,4	4706,1	6771,5	8670,5	8387,1	326,2	96,7
Картопля	16732,4	14729,4	19838,1	19462,4	18704,8	24247,7	23250,2	139,0	95,9
Овочі	6666,4	5879,8	5821,3	7295,0	8122,4	9832,9	10016,7	150,3	101,9
Плоди та ягоди	2901,7	1897,4	1452,6	1689,9	1746,5	1896,3	2008,7	69,2	105,9
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	4357,8	2293,7	1662,8	1597,0	2059,0	2143,8	2209,6	50,7	103,1
у т.ч.:									
яловичина та телятина	1985,4	1185,9	754,3	561,8	427,7	399,1	388,5	19,6	97,3
свинина	1576,3	806,9	675,9	493,7	631,2	704,4	700,8	44,5	99,5
м'ясо птиці	708,4	235,2	193,2	496,6	953,5	995,2	1074,7	151,7	108,0
баранина та козлятина	45,8	39,5	17,2	16,2	21,0	19,6	19,7	43,0	100,5
Молоко, тис. т	24508,3	17274,3	12657,9	13714,4	11248,5	11086,0	11377,6	46,4	102,6
Яйця, млн шт.	16286,7	9403,5	8808,6	13045,9	17052,3	18689,8	19110,5	117,3	102,3
Вовна, т	29804	13926	3400	3195	4192	3877	3724	12,5	96,1
Мед, т	50858	62728	52439	71462	70873	70311	70134	137,9	99,7

Динаміка виробництва зерна в Україні за досліджуваний період ринкових перетворень характеризувалася непостійністю посівних площ

зернових культур (табл. 2). У 2000-2001 рр. відзначалося зменшення посівних площ і зміна структури зернового клину. Збільшилася питома вага посівів озимих зернових культур у поєднанні зі сприятливими погодними умовами дозволило отримати в наступні роки порівняно високий урожай зерна (у 2011 р. максимальна урожайність і валовий збір – 37,0 та 56,7 млн т. відповідно). У 2012 р. порівняно з середньорічним показником 1990 р. – урожайність зернових культур зменшилась на 11,1 %.

У структурі валових зборів зернових культур істотно збільшилась частка продовольчих культур.

2. Виробництво зерна в Україні

Роки	Площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір	
			всього, тис. т	на душу населення, кг
1990	14522,2	35,1	51009,0	983
1995	13962,5	24,3	33929,8	659
2000	12586,8	19,4	24459,0	497
2005	14605,2	26,0	38015,5	807
2010	14575,7	26,9	39270,9	856
2011	15321,3	37,0	56746,8	1242
2012	14792,1	31,2	46216,2	1014
2012 р. у % до 1990 р.	101,9	88,9	90,6	103,2

Цукровий буряк, як головне вітчизняне джерело сировини для виробництва цукру в країні, є стратегічною культурою. Крім основного продукту – цукру, вона дає цінні побічні продукти виробництва та переробки – бурякову гичку, мелясу, жом, які широко використовуються на кормові та інші цілі. Вирощування цукрових буряків за науково-обґрунтованими технологіями сприяє підвищенню урожайності інших культур у сівозмінах, оскільки служить кращим попередником для зернових культур. Посіви фабричного цукрового буряка розміщені на відносно великих територіях країни в різноманітних природних і економічних умовах. Більшість українських цукрових заводів - відносно великі підприємства, які обслуговують велику мережу побутової інфраструктури. Через дефіцит буряків ряд підприємств за останні роки не виробляли цукор з вітчизняної сировини, відповідно потужності цукрової промисловості недозавантажені. Найбільш високі показники виробництва цукрових буряків та цукру досягнуті наприкінці 80-х років ХХ століття. У цей період посіви цукрових буряків (фабричних) займали більше 1,2 % від

усієї посівної площі сільськогосподарських культур. Частка посівів цукрового буряка в посівної площі технічних культур становила 25 %, його врожайність у 1986-1990 рр. – 225 ц / га. У 2012 р. порівняно з 1990 р. врожайність цукрових буряків перевищила рівень попередніх років і склала 410,8 ц/га, а валовий збір зменшився в порівнянні з 1990 р. на 41,2 % Скорочення виробництва цукрового буряка порівняно з другою половиною 80-х рр. ХХ ст. обумовлено меншою вигідністю цієї трудомісткої культури в порівнянні з вирощуванням ряду інших сільськогосподарських культур, зокрема соняшнику, дефіцитом високоякісного вітчизняного насінневого матеріалу, недостатністю забезпечення бурякосійних господарств засобами механізації, посилюється їх низькою якістю при дефіциті робочої сили, різким скороченням застосування добрив. У ряді регіонів країни він став витіснятися посівами соняшнику, рентабельність насіння якого значно вище рентабельності виробництва та реалізації цукрових буряків. Крім того, переорієнтація цукрових заводів країни з середини 90-х років минулого століття переважно на переробку імпортного цукру-сирцю також негативно позначилася на розвитку цукробурякового виробництва. У результаті в структурі виробленого цукру частка продукції з вітчизняної сировини знизилася. У наступні роки цей показник склав 24-26 %, що свідчить про збереження досить високої залежності внутрішнього ринку цукру від імпорту, наявності об'єктивної загрози продовольчій безпеці країни. Досвід кращих буряківничих господарств країни показує, що задача помітного збільшення виробництва цукрових буряків може бути успішно вирішена в найближчі роки при залученні в галузь необхідних інвестиційних ресурсів.

Насіння олійних культур є основним джерелом отримання рослинних масел в країні. Різноманітність природно-економічних умов країни сприяє вирощуванню широкого спектру олійних культур - соняшнику, сої, гірчиці, ріпаку, льону. У період ринкових перетворень посівні площі олійних культур в цілому збільшилися у 3,3 рази. Такий приріст посівів олійних культур забезпечувався головним чином за рахунок розширення посівів соняшнику - майже у 4 рази (табл. 3). Основним фактором, який зумовив чітко простежується тенденція збільшення посівних площ соняшнику, стала висока прибутковість його насіння. Зокрема, в 2012 р. рентабельність насіння соняшнику, реалізованого великими і середніми сільськогосподарським підприємствами, склала 45,8 %, тоді як зерна (включаючи кукурудзу) – 15,2; цукрових буряків 15,7, картоплі -21,5, овочів (відкритого ґрунту) – 6,8 %; в 1990 р. відповідні показники склали 236,5 %, 275,1, 29,5, 27,2,

27,6 %. Можливість отримати за вирощування насіння соняшнику «живі» гроші послужила причиною збільшення розмірів посівів соняшнику і в багатьох селянських (фермерських) господарствах.

3. Динаміка виробництва олійних культур в Україні

Роки	Олійні культури			В тому числі соняшник		
	Зібрана площа, тис га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.т	Зібрана площа, тис га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. т
1990	1833,8	15,3	2814,2	1626,3	15,8	2570,8
1995	2090,1	14,0	2928,8	2007,6	14,2	2859,9
2000	3084,9	11,9	3664,0	2841,6	12,2	3457,4
2005	4412,9	12,9	5678,9	3689,1	12,8	4706,1
2010	6588,6	15,2	10033,0	4525,8	15,0	6771,5
2011	6765,4	18,4	12453,9	4716,6	18,4	8670,5
2012	7143,5	16,9	12074,1	5081,7	16,5	8387,1
2012 р. у % до 1990 р.	389,5	110,5	429,0	312,5	104,4	326,2

Динаміка посівних площ і валових зборів насіння олійних культур за аналізований період свідчить про незначне підвищення врожайності цих культур. Максимальний обсяг виробництва насіння соняшнику 8670,1 тис. т був досягнутий в 2011 р. Близько до цього показника валові збори в Україні не досягали ніколи.

Вельми важливою умовою підтримки позитивної динаміки обсягів виробництва продукції більшості галузей харчової промисловості є зростання грошових доходів населення. Одночасно з цим розвиток індустрії переробки сільськогосподарської сировини, з підтримкою його безпосередніх виробників, сприятиме пожвавленню діяльності всієї економіки країни, забезпечення соціальної стабільності, формуванню нових робочих місць, досягненню продовольчої незалежності країни.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що проблема забезпечення національної продовольчої безпеки є однією з найважливіших для успішного розвитку країни і може характеризуватися соціально-економічними ознаками. Від їх рішення залежить не тільки загальна безпека країни, але і рівень соціально-економічного стану суспільства, умови і якість життя населення. У свою чергу, проблема продовольчої безпеки залежить від сукупності позитивних і негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, сутність і відмінності яких детально

розкриті. Найбільш фундаментальними основоположними принципами забезпечення продовольчої безпеки можуть бути визнані: стабільність нормативно-правової бази, динамічність, безперервність, інноваційність, вирівняність, конкурентоспроможність продукції, соціальна захищеність населення.

Продовольча безпека може бути забезпечена шляхом реалізації наступних стратегічних напрямків: нормативно-законодавчого, організаційно-управлінського, інноваційного, інвестиційного і соціального. Процес створення національної продовольчої безпеки і задоволення зростаючих потреб населення в міру економічного розвитку країни є динамічним. Його домінантними складовими мають стати швидкі темпи економічного зростання та нарощування виробничо-економічного потенціалу країни, випуск якісної конкурентоспроможної продукції, яка відповідає світовому рівню, прискорене оновлення матеріального базису виробництва, і в першу чергу, основних фондів, впровадження сучасних технологій переробки сировини, що дозволяють повністю витягувати з нього корисні речовини, розвиток інфраструктури ринкового середовища, створення системи управління процесами забезпечення населення продуктами харчування, поліпшення умов праці та побуту, впровадження культури виробництва та обслуговування, значне підвищення платоспроможності населення, забезпечення охорони навколишнього середовища, об'єктивний контроль і облік всіх видів ресурсів в економіці.

Бібліографічний список: 1. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія / О.І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348-359 с. 2. Гойчук О.І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення / О.І. Гойчук // Загальні проблеми економіки. – 2003. – № 12. – С. 12-18. 3. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні / О.О. Зеленська // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 1 (59). – С. 108-112. 4. Кочетков О.В. Формування системи показників продовольчої безпеки України / О.В. Кочетков, Р.В. Марков // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 142-158. 5. Лукінов І.І. Про стратегію трансформування АПК та забезпечення продовольчої безпеки України / І.І. Лукінов, П.Т. Саблук // Економіка України. – 2000. – № 9. – С. 62-81. 6. Одінцов М.М. Моделювання факторів формування продовольчої безпеки // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=113>. 7. Пасхавер Б.Й. Продовольча доступність / Б.Й. Пасхавер. – Економіка України. 2001. – № 7. – С. 69-77. 8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.:

ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с. 9. Чечель О.М. Регулювання формуванням та розвитку економіки агропромислового комплексу як основи продовольчої безпеки території // Вісник Сумського національного аграрного університету Сер. «Економіка та менеджмент». – 2005. – № 6-7 (18-19). – С. 81-87. 10. Шобаніна О.В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК: монографія / О.В. Шобаніна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 368 с. 11. Щєкович О.С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України / О.С. Щєкович. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – 278 с.

Шелудько Р.М., Шелудько Л.В. Агропромышленный комплекс как основа продовольственной безопасности Украины. Предложены основные стратегические направления обеспечения продовольственной безопасности и доминантные составляющие решения этой проблемы.

Shelud'ko R., Shelud'ko L. Agribusiness as the basis of food security of Ukraine. Main strategic directions proposed food security and dominant components of solutions to this problem.